

Наталія Бутрин-Бока,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри цивільного права і процесу юридичного
факультету Тернопільського національного
економічного університету

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО УМОВИ ДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ З ПРИВОДУ ВІДЧУЖЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Проведено правовий аналіз чинного законодавства України, досліджено позиції науковців та на підставі цього окреслено спеціальні умови дійсності правочинів щодо відчуження корпоративних прав, виведено певну класифікацію.

Ключові слова: корпоративні права, товариство, учасник товариства, умови дійсності договорів, відчуження корпоративних прав, договір, правочин.

Бутрин-Бока Н.,

К вопросу об условиях действительности сделок относительно отчуждения корпоративных прав

Проведен правовой анализ действующего законодательства Украины, исследованы позиции ученых и на основании этого очерчены специальные условия действительности правовых сделок относительно отчуждения корпоративных прав, выведена определенная классификация.

Ключевые слова: корпоративные права, общество, участник общества, условия действительности договоров, отчуждения корпоративных прав, договор, правовая сделка.

Bytrun-Boka N.

On the issue of conditions of validity of agreements alienation of corporate rights

In this article is conduct the legal analysis of current legislation of Ukraine, positions of scientists are investigational and on the basis of it the special terms of reality of legal transactions are outlined in relation to alienation of corporate laws, certain classification is shown out.

Keywords: corporate laws, society, participant of society, condition of reality of agreements, alienation of corporate laws, agreement, legal transaction.

Актуальність. У зв'язку із соціально-економічним становищем нашої держави корпоративне законодавство України знаходиться на складному етапі свого розвитку. На жаль, неоднакове застосування норм законодавства має наслідком численну кількість судових справ у господарських судах з приводу визнання тих чи інших правочинів (договорів) недійсними. Із врахуванням явних проблем доцільним є проведення дослідження сектору корпоративних прав та правовідносин.

Серед цивілістів, які приділяли увагу різним аспектам корпоративного права, слід назвати: В. Кравчук, В. Кучер, В. Васильєва, Н. Конц, О. Головатенко, І. Спасибо-Фатєєва, Ю. Жорнокуй, М. Оприско та багато інших.

Виклад основного матеріалу. ЦК України чітко передбачає такі загальні умови дійсності правочину (в тому числі договору): 1) зміст договору не може суперечити положенням ЦКУ, іншим актам законодавства, а також моральним засадам суспільства; 2) особа, яка вчиняє договір, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; 3) волевиявлення учасника договору має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 4) договір має бути укладений у формі, встановленій законом; 5) договір має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним; 6) договори, що вчиняються батьками (усиновлювачами), не можуть суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Однак, враховуючи специфіку корпоративних прав, а також встановлені корпоративним законодавством України спеціальні умови дійсності, необхідно їх окреслити та визначити певні аспекти.

Для укладення договору купівлі-продажу корпоративних прав товариства (за винятком акціонерного товариства) є необхідним дотримання певних додаткових умов. Для цього слід проаналізувати норми Закону України «Про господарські товариства» та ЦК України. Суттєвими є такі положення. Відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства (ч. 2 ст. 53). Частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі, якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого

терміну, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками (ч. 3 ст. 53). Частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути відчужена до повної її сплати лише в тій частині, в якій її сплачено (ч. 4 ст. 53). Передача учасником повного товариства своєї частки (її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснена лише за згодою всіх учасників (ч. 1 ст. 69). Щодо відчуження вкладу командитного товариства Закон не містить окремих положень, які б врегульовували процедуру відчуження вкладу. ЦК України лише закріплює, що вкладник командитного товариства має право передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство (п. 7 ч. 2 ст. 137 ЦКУ). Недостатньо, проте зрозуміло, коли саме вкладник має повідомити товариство про свої дії: до чи після укладення відповідного правочину. Вважаємо, що це питання вирішує на власний розсуд вкладник. Оскільки повідомлення про відчуження наперед не є обов'язковим, то робимо висновок, що вчинення цієї дії – необов'язкова умова укладення договору купівлі-продажу вкладу.

Щодо відчуження корпоративних прав повного товариства Законом України «Про господарські товариства» встановлено додаткову умову їхнього набуття. Йдеться про статус фізичної особи підприємця. Відповідно до ч. 7 ст. 80 ГК України учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва. Якщо сторона договору – набувач корпоративних прав не є фізичною особою – підприємцем, то укладення договору купівлі-продажу неможливе.

Таким чином, на основі аналізу чинного законодавства України доходимо висновку, що спеціальними умовами укладення договору купівлі-продажу корпоративних прав товариства (за винятком акціонерного товариства) є такі:

- оплата частки (відповідно можливість відчуження корпоративних прав лише в межах сплаченого внеску до статутного (складеного) капіталу);
- відсутність у статуті заборони на відступлення корпоративних прав на користь третіх осіб, які не є учасниками товариства (третіх осіб);
- згода всіх учасників (для повного та командитного товариства) або відмова інших учасників від переважного права на придбання корпоративних прав у разі їхнього відчуження на користь третіх осіб (для товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю);
- статус суб'єкта підприємництва у сторін правочину (щодо відчуження корпоративних прав повного товариства чи корпоративних прав командитного товариства).

Разом з тим, враховуючи, що йдеться про особливий предмет договору – корпоративні права, слід брати до уваги не тільки загальні, а й спеціальні умови дійсності договорів, характерні саме для правочинів щодо відчуження корпоративних прав.

Істотними умовами договору є такі: про предмет договору, визначені законом як істотні або необхідні для договорів певного виду, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди (ст. 638 ЦКУ).

На думку В. Кравчука, істотними умовами договорів про відчуження частки у статутному капіталі товариства є такі:

- предмет договору;
- характеристика частки в статутному капіталі, яка відчужується (найменування товариства, відомості про його державну реєстрацію, ідентифікаційний код, номінальна вартість частки та її розмір);
- ціна частки (в договорах дарування – оцінка) [1].

З огляду на вищезазначене слід критично оцінити характеристику частки в статутному капіталі як окрему умову, оскільки опис частки (в тому числі найменування товариства, номінальна вартість) є невід'ємною частиною ознак предмета. Відповідно, визначати її як окрему істотну умову вважаємо недоцільним.

Разом з тим, слушною є думка науковця, що, зважаючи на особливість корпоративних правовідносин (зокрема, можливість відчуження частини активів), існує необхідність певних додаткових умов, які потрібно передбачити у правочині щодо припинення та набуття корпоративних прав. В. Кравчук пропонує покупцеві, укладаючи договір купівлі-продажу істотної частки в статутному капіталі, наполягати на проведенні інвентаризації майна, вилученні оригіналів правовстановлюючих документів на особливо цінне майно, письмовому попередженні директора про заборону вчинення дій щодо проведення операцій із нерухомим майном, а найкраще – одразу призначати директора. Ці умови можуть бути істотними умовами договору [1].

У ході відчуження акцій, на нашу думку, при характеристиці предмета договору як істотної умови обов'язково слід вказати: 1) найменування акцій; 2) найменування емітента; 3) номер державної реєстрації випуску; номінальну вартість; 4) кількість акцій; 5) тип акцій; 6) загальну номінальну вартість акцій; 7) серію та номер виписки з рахунка у цінних паперах.

Договори, предметом яких є акції, мають відповідати вимогам, не тільки встановленим ЦК України та ГК України, а й спеціальним корпоративним законодавством. До них, зокрема, належать Правила (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затверджені Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1449 від 12 грудня 2006 р., зареєстровані в Міністерстві юстиції України 23 січня 2007 р. за № 52/13319. У р. Х «Вимоги до договору на придбання цінних паперів» закріплено такі додаткові істотні умови договорів на відчуження корпоративних прав:

а) реквізити ідентифікації цінного папера або іншого фінансового інструменту: вид цінного папера або іншого фінансового інструменту; найменування (позначення) деривативу, прийняте на фондовій біржі; найменування емітента цінного папера або іншого фінансового інструменту; код за ЄДРПОУ – для емітента-резидента, номер реєстрації – для емітента-нерезидента; номінальна вартість цінного папера або іншого фінансового інструменту в разі наявності (частка консолідованого іпотечного боргу на дату реєстрації випуску – для іпотечних сертифікатів участі, премія – для опціонних сертифікатів) – у національній чи іноземній валюті; форма випуску та форма існування цінного папера; міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів (для емісійних цінних паперів, а також інших фінансових інструментів, якщо присвоєння цього коду для них передбачено законами України); інші реквізити ідентифікації відповідно до виду фінансового інструменту;

б) кількість цінних паперів або інших фінансових інструментів;

в) суму договору;

г) умови і термін оплати цінних паперів або інших фінансових інструментів, які є предметом договору;

г) умови, порядок і термін набуття прав власності на цінні папери або інші фінансові інструменти;

д) обов'язок андеррайтера надати депозитарію розпорядження на переказ придбаних першим власником (контрагентом) цінних паперів або інших фінансових інструментів на рахунок у цінних паперах обраного ним зберігача з метою зарахування цінних паперів або інших фінансових інструментів на рахунок контрагента у цього зберігача (у разі розміщення цінних паперів або інших фінансових інструментів бездокументарної форми існування, якщо андеррайтер є керуючим рахунком у цінних паперах емітента у депозитарії);

е) обов'язок першого власника (контрагента) надати андеррайтеру всі необхідні відповідно до законодавства документи та відомості щодо ідентифікації його особи для формування журналу обліку розміщення з урахуванням особливостей обліку залежно від форми існування цінних паперів або інших фінансових інструментів;

є) обов'язок першого власника (контрагента) надати розпорядження обраному ним зберігачу на зарахування цінних паперів в обумовлений законодавством термін (у разі розміщення цінних паперів або інших фінансових інструментів бездокументарної форми існування поза межами фондової біржі).

Крім того, слід взяти до уваги, що певні додаткові вимоги встановлені в Законі України «Про акціонерні товариства» щодо значних правочинів і правочинів, щодо яких є зацікавленість, тобто йдеться про дотримання вимог ст. 70–71. Зокрема, рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить від 10 до 25% вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається наглядовою радою. Статутом акціонерного товариства можуть бути визначені додаткові критерії для зарахування правочину до значного правочину (ч. 1 ст. 70 Закону).

Наглядова рада протягом п'яти робочих днів з дня отримання від виконавчого органу інформації про правочин, у вчиненні якого є зацікавленість, зобов'язана прийняти рішення щодо вчинення такого правочину товариством або про відмову від його вчинення (ч. 5 ст. 71 Закону). Проте зазначимо, що ці норми стосуватимуться лише такого правочину, предметом якого є відчуження викуплених ним раніше акцій.

Отже, умови дійсності правочинів щодо набуття та відчуження корпоративних прав можна класифікувати за критерієм виду джерела, за яким встановлені такі вимоги:

– загальні, які є обов'язковими для всіх договорів (встановлені ЦКУ);

– визначені спеціальним законодавством (зокрема, Правилами (умовами) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами);

– зумовлені природою та особливістю конкретного договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 72 Закону України «Про акціонерні товариства» правочин, вчинений з порушенням вимог ст. 71 цього Закону, може бути визнано судом недійсним. Отже, до правочинів, щодо яких є зацікавленість, застосовуються положення щодо недійсності правочинів, встановлені ЦК України.

Президія ВГС України у п. 3.2.4 Роз'яснень «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р. зазначила, що недотримання встановленого статутом порядку відступлення частки третім особам може бути підставою для визнання договору про відступлення, купівлю-продаж або інше відчуження частки третій особі недійсним.

Аналізуючи наслідки, які настають після визнання правочину щодо відчуження корпоративних прав недійсним, слід вказати на певні особливості. Це пов'язано з особливостями предмета правочину – корпоративними правами: 1) їхнього особливою природою (комплекс як майнових, так і немайнових, організаційних прав); 2) складною структурою корпоративних правовідносин, у межах яких вони здійснюються. Наприклад, якщо застосувати реституцію до договору купівлі-продажу офісного приміщення, то можна вимагати відшкодування втраченої вигоди від того, що власник не мав можливості використовувати приміщення з комерційною метою (здавати в оренду, застосувати для власної підприємницької діяльності). У разі реституції корпоративних прав попередньому власнику повертається акція (частка в статутному, складеному капіталі). Проте варто визначитися з наслідками здійснення корпоративних прав, зокрема з рішеннями загальних зборів, які були прийняті за голосування неналежного власника.

В. Кучер і Н. Конц висловили пропозицію, за якою у разі, коли зміст правочину зумовлює неможливість повернення сторін у тих чи інших правах у попередній стан, такі договори слід визнавати недійсними на майбутнє [2, с. 406]. На думку М. Оприска, при визнанні недійсними договорів про відчуження корпоративних прав слід застосовувати двосторонню реституцію щодо майнових прав і повертати сторони в попередній стан: поверненню підлягає саме право участі, втілене у частку в статутному капіталі, акцію, пай тощо, а також набуте на підставі цієї участі. Наслідком недійсності договору щодо немайнових корпоративних прав є їхнє припинення на майбутнє [3, с. 46].

На нашу думку, обидва підходи не можна вважати досконалими. Як перша позиція, так і друга (у разі їхнього законодавчого закріплення) можуть бути використані рейдерами та іншими недобросовісними особами. Так, якщо припустити, що рішення, які приймалися незаконним складом загальних зборів, набудуть чинності, то для вищезазначених осіб з'явиться можливість узаконити неправомірні дії (наприклад, відчужити ліквідне майно за заниженою вартістю, прийняти рішення щодо інших стратегічних питань діяльності товариства). Вважаємо, що як щодо майнових корпоративних прав, так і немайнових потрібно застосовувати наслідки недійсності за загальним правилом, а не на майбутнє.

Певну чіткість цього питання забезпечили Рекомендації Президії ВГС України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р., згідно з п. 2.17 яких з урахуванням вимог ч. 3 ст. 92 ЦК України недійсність рішення загальних зборів про обрання керівника господарського товариства не є підставою для визнання недійсними правочинів, вчинених цим керівником від імені товариства.

В. Кравчук пропонує у разі збільшення дійсної вартості частки застосовувати правові наслідки набуття (збереження) майна без достатньої правової підстави, а у разі зменшення – положення про відшкодування шкоди [4, с. 214–215]. На наш погляд, науковець у цьому разі не враховує особливостей корпоративних прав, зокрема того, що підвищення чи зниження вартості належних особі корпоративних прав залежить від ефективності діяльності виконавчого органу товариства, а не від неї самої. Слід погодитися з думкою М. Оприска, що не підлягають застосуванню у разі зменшення розміру дійсної вартості частки також положення про відшкодування збитків, оскільки згідно зі ст. 22 ЦК України збитками є втрати, яких зазнає особа, а в цьому разі зменшення дійсної вартості частки в статутному капіталі зумовлено втратами юридичної особи, а не відчужувача частки. Крім цього, можлива ситуація, коли внаслідок зміни учасника на підставі спірного договору не змінився виконавчий орган товариства і під його керівництвом останнє зазнає збитків, які призводять до зменшення вартості частки [3, с. 47].

Проте навіть щодо права на дивіденди реституція матиме свої особливості. Останні зумовлені тим, що дивіденди виплачуються не стороною договору, а товариством, яке відповідно не може бути стороною реституції. В науковій літературі висловлюється думка, що право на недоотримані дивіденди слід захищати шляхом подання позову про повернення безпідставно набутого майна [3, с. 48].

Більш складною є ситуація в тому разі, коли недобросовісний набувач відчужив корпоративні права третій особі. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, реституція може застосовуватися лише тоді, коли майно, передане за правочином, залишається у сторони. Як тільки це майно переходить до третьої особи, може

йтися не про реституцію, а про ввідикацію [5, с. 328]. Таку саму позицію відстоює В. Кравчук, зазначаючи, що ввідикація як речово-правовий спосіб захисту не може бути застосована до відносин з приводу частки у статутному капіталі товариства [6, с. 216]. Так, щодо можливості застосування такого способу захисту, як ввідикація, вчені висловлюють різні думки. Деякі науковці припускають ввідикацію бездокументарних цінних паперів [7, с. 98–99; 8, с. 111–112]. Інші, навпаки, це заперечують [9, с. 9; 10, с. 27–28]. Погляди вчених розходяться залежно від визнання чи невизнання можливості застосування до бездокументарних акцій механізмів правового регулювання речово-правових відносин. На думку О. Головатенка, у сучасному майновому обороті «бездокументарні акції» неможливо досліджувати як речі – об'єкти права власності, тому відповідно неможливо захищати їх речово-правовими позовами [11, с. 4].

Водночас судова практика підтверджує можливість застосування ввідикації з метою захисту права на акції. При цьому предметом доказування є такі питання: встановлення права власності позивача на акції, відсутність волевиявлення позивача на вибуття акцій з володіння, добросовісність набувача акцій (відповідача).

Отже, підсумовуючи викладене, робимо **висновки**.

Умови правочинів щодо набуття та відчуження корпоративних прав можна класифікувати за критерієм виду джерела, згідно з яким встановлені відповідні вимоги: 1) загальні, які є обов'язковими для всіх договорів (встановлені ЦКУ); 2) визначені спеціальним законодавством (зокрема, Правилами (умовами) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами); 3) зумовлені природою та особливістю конкретного договору (наприклад, значні правочини, правочини, щодо яких є зацікавленість).

Спеціальними умовами дійсності договорів відчуження корпоративних прав товариства (за винятком акціонерних товариств) є такі: 1) оплата частки (відповідно можливість відчуження корпоративних прав лише в межах сплаченого внеску до статутного (складеного) капіталу); 2) відсутність у статуті заборони на відчуження корпоративних прав на користь третіх осіб, які не є учасниками товариства (третіх осіб); 3) згода всіх учасників (для повних товариств, командитних товариств) або відмова інших учасників від переважного права на придбання корпоративних прав у разі їхнього відчуження на користь третіх осіб (для товариств з обмеженою відповідальністю, товариств з додатковою відповідальністю).

Список використаної літератури

1. Кравчук В. М. *Форми та істотні умови договору про відчуження частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю [Електронний ресурс] / В. М. Кравчук. – Режим доступу : <http://corpravo.com/print/629>.*
2. Кучер В. О. *Визнання правочину недійсним на майбутнє / В. О. Кучер, Н. В. Конц // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., (Луцьк, 4–5 черв. 2010 р.) / уклад.: Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк [та ін.]. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. – 716 с.*
3. *Оприско М. В. Підстави та правові наслідки визнання недійсними договорів про відчуження корпоративних прав / М. В. Оприско // Адвокат. – 2010. – № 11 (122). – С. 44–48.*
4. Кравчук В. М. *Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.*
5. *Спасибо-Фатеева І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Спасибо-Фатеева Інна Валентинівна. – Х., 2000. – 364 с.*
6. Кравчук В. М. *Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009, – 406 с.*
7. *Бушев А. Ю. Вивідикація бездокументарних цінних бумаг: теорія и судово-арбитражна практика / А. Ю. Бушев // Арбитражные споры. – 2003. – № 2. – С. 98–109.*
8. *П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Я. В. П'янова. – Х., 2009. – 206 с.*
9. *Кукушкин А. А. Защита прав владельцев бездокументарных ценных бумаг в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А. А. Кукушкин. – М., 2007. – 34 с.*
10. *Добровольский В. И. Защита корпоративной собственности в арбитражном суде / В. И. Добровольский. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 320 с.*
11. *Головатенко О. В. Проблеми можливості пред'явлення вивідикаційного позову як способу захисту прав власників бездокументарних акцій / О. В. Головатенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 198–207.*